

Осмонова Б.А.

НООРУЗ МАЙРАМЫ ЖАҢЫ ДООРДО

Осмонова Б.А.

ПРАЗДНИК НООРУЗ В НОВОЕ ВРЕМЯ

В.А. Osmonova

THE NOORUZ HOLIDAY IN THE NEW TIME

УДК:36-89.4

Бул макалада Ноорудун жаңылануунун жана өнүгүүнүн майрамы катары Жаңы доордо майрамдалышы каралат.

В этой статье рассматривается празднование Нооруза в новый период - как праздник обновления и развития.

Noorus is the holiday of developing and renovation, and its celebration in the new century.

Адам турмушунда майрам эзелтеден маанилүү роль ойноп келген. Ал тиричиликтеги, коомдук абалдагы жана үй-бүлөдө болгон турмуштук окуяны ырым-жырым же салтанат менен белгилөөнү адатка айланткан. Майрам коомдук турмушту чагылдыруу менен жаамай адамдын рухий дөөлөтүнүн калыптанышына салым кошуп, жалпы коомдук-маданий баалуулуктун орношуна өбөлгө болуп берет. Башкача айтканда, майрам элдин рухий дөөлөтүнүн жана адамзат коомунун ааламды аңдоо түшүнүгүнүн ширетилишинен жаралган көрүнүш. Майрамды белгилүү шарты жана анын тарыхында коомдун саясий-социалдык жана экономикалык өнүгүшүнүн өзгөчөлүгүн баамдап, кайсыл майрам кайсыл убакта, кандай талапта жаралгандыгын билсе болот. Майрам өткөрүүнүн коомдук функцияларына карабастан, ал адамдардын башын бириктирип, табият тануулаган жалгыздыкты, бөлүнүп-жарылууну жоюп, ар кыл социалдык катмардагы калктын башын кошууга өбөлгө түзөт. Майрам кызыл-тазыл карнавалдык шаан-шөкөт же ыр-бий эмес, мында элдин көрөңгөлүү салты, элестүү тарыхы менен маданияты камтылган.

Майрам күндөрү адамдар эшигин кенен ачып, өзүнүн жана тегерегиндегилердин көңүлүн көтөрүүгө аракет кылат. Бул убакта адамдар тамакка, кийимге, үйдү жасалгалоого ашыкча чыгым жасоого жол беришет. Майрамдык маанай жаралып, бири-бирин куттуктап, белек тартуулашат. Мында жалаң эле замандаштар ортосунда биримдик жаралбастан, элдин тарыхый эс тутумундагы, салт санаасындагы байланыш пайда болот.

Майрам маалында адам жашап аткан дүйнөнүн баалуулуктарын аңдап, андан өрнөк алат.

Жогорудагы айтылган оң сапаттардын бардыгын камтыган, дүйнөнүн көп элдери майрамдаган жана майрамдап жатышкан элдик майрамдардын бири Нооруз. Борбордук Азиянын басымдуу өлкөлөрү жаңы жылды Нооруз майрамы менен байланыштырышып, аны белгилүү салты байыркы замандан башат алган. Кыязы, Нооруз түшүнүгү

жана аны майрамдоо ырасими эзелки парс элдеринин арасында тамырланса керек. Ноорузду белгилүү жөрөлгөсү жана анын шаан-шөкөттүк маанисинен алганда бул майрам калктын көйгөйүнөн жаралган, эмгекчил элдин келечек турмушу оңолушун эңсеген көксөөсүнүн келген майрам.

Фарс тилинен “науруз” сөзү жаңы жылдын биринчи күнү деген маанини түшүндүрөт. Бул күнү жерге биринчи жамгыр тамчысы тамып, анын жышааны ошол жылдын жыргылчылыгын туюнтуп, жер жүзү гүлдөй кулпуруп, дарактар бүчүр байлап, айбанаттар тукум улашат.

Нооруз, анын үрп-адаты, ырым-жырымы руханий маданияттын негизги элементтери катары жаңы мезгилде дагы улантылды. Орто Азияда ислам жайылгандан кийин, климаттык шарттарга, календардын туруктуу эместигине байланыштуу Ноорузду ар түрдүү райондордо, областтарда түрдүү мезгилде белгилешкен. Майрамды белгилөө да ар түрдүү мөөнөттө өткөн. Белгилүү райондордогу элдик майрамдардын күндөрүн (анын ичинде Нооруз) тажрыйбалуу, улгайган адамдар белгилешкен.

Орто Азиянын чоң шаарларында Ноорузга чейин календар түзүлүп, анда майрамдын башталышынын так күндөрү белгиленген.

XIX к. аягында Самарканд жана анын тегерегиндеги тажиктер астроном Омар Ажы өлгөндөн кийин, Ноорузду башталышынын так күнүн тактоо үчүн Ахмад Дониш тарабынан түзүлгөн календарды пайдаланышкан.

Климаттык шарттарга байланыштуу, Орто Азиянын ар түрдүү областтарында жазда, биринчи гүлдөр чыккандан баштап жаңы жылдын алдындагы салттык жүрүш «Гулгардони» («гүл тагуу») башталган. Мындай жүрүштү кээ бир жерлерде бүгүнкү күнгө чейин «байчечек жүрүшү» деп аташат. «Гулгардони» жүрүшүнө катышууну каалоочулардын санына жараша 10-15 жана андан көбүрөөк адамдардан турган топтор түзүлгөн. Кээ бир жерлерде жүрүшкө мектептин окуучулары гана катышкан. Жүрүштүн ар бир катышуучусу колуна гүл алган. Алдындагы букет кармаган адам үйлөргө токтоп, жазга, майрамга арналган ырларды ырдаган. Кулябда жана анын тегерегинде ырчыны бубпада жана дударда коштоп турушкан. «Гулгардонинин» катышуучулары үйлөрдөн ар түрдүү белектерди – кургатылган мөмө, анар, жангак, буудай, ун, нокот, күрүч алышкан. Бай адамдар кээде эчки да беришкен.

Элдик салт боюнча «Гулгардони» жүрүшү бүткөндөн кийин эл Нооруз майрамын тосуу үчүн

камылга көрүшкөн. Буудайды жана ар түрдүү дан өсүмдүктөрүн өстүрүшкөн, үйлөрүндө, короолорунда тазалоо иштерин жүргүзүшкөн.

Андреев М.С. белгилейт: «Жаңы жылдын алдында Ягнобдо үй тыкандык менен тазаланат, дубалдагы желелер да тазаланат». Үйлөрдү акташып, кээ бир райондордо дубалдарга түрдүү сүрөттөрдү тартышкан, жаңы кийимдерди даярдашкан. Майрамдын алдында таза жуунушуп, аялдар жана жаш кыздар каиштарын, кирпичтерин боешкон. Майрам күндөрү Самаркандда аялдар бири-бирине Пулоб (ач кызыл түстүү суу) чачышып, беттерине Сафед (ак пудра) сүртүшкөн. Майрамдык тамак-аш даярдалган. Кээ бир жерде, мисалы Ходжентте майрам күндөрү ярмарка уюшулган. Майрамдык дасторконго салтык тамак: сүмөлөк, Нооруз далдан даярдалган.

Нооруз дун, жаздын негизги жана популярдуу жарчысы Чоршанба сури деп аталган эски жылдын акыркы Шаршембиси эсептелген. Ислам бул майрамды Орто Азиянын кээ бир райондорунда мусулмандык ай календарынын сафар айынын акыркы Шаршембисине жылдырган. Майрамдын формасы өзгөрсө дагы, мазмуну сакталып калган. эл жердин өзгөчөлүгүнө карап бул майрамды түрдүү ат менен тоскон. Майрамдык үрп-адатты жасап жатып дыйкан Жаңы жылда ден-соолук, бакыт, түшүм тилеп отко кайрылган. Орто Азияда XIX к. ортосунда эле Чоршанба сури жаңы жылдын алдында белгиленген.

«Жазда алар (бухаралыктар) Чоршанба Сунни күнүн белгилешет: бардык жерде от жагылып, эркектер жана аялдар оттон секирип, чоподон жасалган кандайдыр бир идишти сындырып, өздөрүнүн ооруларынан, күнөөлөрүнөн арылышат». «Самаркандда өткөн кылымдын аягында бул майрам Жаңы жылдын акыркы шаршембисинде эмес, акыркы дүйшөмбүсүндө белгиленген. Бул түнү шаардын эркектери чоң арыкка «Оби рехмат» – жакшылык берүүчү сууга барышкан. Жагылган оттордун жарыгы менен чөмүлүшкөн. Оттор шаардан арыкка чейин жээктерде жагылган».

Самарканддагы жана анын тегерегиндеги калктар бул майрамды ар түрдүү аталыш менен (Чоршанбей сури, тошафруз, Чоршанбей охирон, Аловпак) салтанаттуу майрамдашкан. Самарканддын өзүндө иңир киргенге чейин элдер факел күйгүзүп, флейта (сыбызгы), сурна, барабандын коштоосунда факелдерди колго кармап Оби рахматтын жээгине жөнөшкөн. Ал жерде бийлешип, ырдашып, кезеги менен оттон секиришип, сууга чөмүлүшкөн. Тамак-аш даярдашып, чогуу жешикен. Байлар мал союшкан.

Оттон секирген мезгилде тилек менен кудайга кайрылышкан. Бирок исламга чейинки отко сыйынуучулук дагы эле сакталып калган. эл ата-бабаларынын салтын уланткан. Нооруз күндөрү отторду жагып, факел күйгүзүшкөн. Сыйынуучу жайларда жана аловханада (от үйү) эркектер чай ичишип,

иштен бош мезгилин өткөрүшкөн. «Мурунку Кулеб областында, ошондой эле Каратегинде, Дарвазда аловханалар болгон. Ал жерде күндө эрте менен жана кечинде айылдын улуу эркектери чогулушкан. Эрте менен от жагып, чай ичишкен... Экинчи жолу от кечинде күйгүзүлүп, кээде от үйүндө ырчылар, аңгемечилер келишкен» – деп жазат Н. Нуржанов.

Чоршанба суриден кийин эл чоң энтузиазм менен, салтанат менен Ноорузду тосушкан.

Майрамдык массалык иш-чараларды, спорттук мелдештерди өткөрүү үчүн атайын орундар, аянттар болгон. Мисалы, Ходжентте (Ленинабадда) мындай орунду Сыр дарыянын жээгинде – «Идго», Кулебда – «Тамошотеппа», Гисарда – «Мире Гиссар», Регарда (азыр Турсун-заде) – «Ходжа нахширон» болгон. Аялдар бөлөк чогулуп, оюн-зоок уюштурушкан.

Орто Азиядагы көрүүчүлөрдүн кызыгуусун туудурган популярдуу мелдеш – улак тартыш («бузкаши») жана күрөш – «гуштингири» болгон. Мында катышуучулардын күчү, шамдагайлыгы, басымдуулугу байкалган. Ат жарыш, күлүктөрдүн чуркоосу, кочкорлордун, короздордун күрөшү ж.б. массалык оюндар өткөрүлгөн.

Байыркы мезгилдерден эле ар түрдүү белектердин ичинде канттын орду өгөчө эле.

Көрүнүктүү жазуучу жана окумуштуу Садриддин Айни «Ширбадандагы оюн-зоок» деген поэмасында жаңы жылдагы оюндарга орус циркачтарынын катышуусун кызыктуу сүрөттөйт.

Жаңы жылдагы эң негизги үрп-адат – Дасуфгбаророн (биринчи жер айдоо).

Бул үрп-адат өтө салтанаттуу жүргөн. Эң урматтуу жана улуу киши биринчи жер айдоону жүргүзгөн. Андан кийин жалпы айдоо башталган.

Бардык символикалык үрп-адаттар, ырым-жырымдар – гигиеналык чарадан тартып жаңы кийим кийинүүгө чейин, майрамдык дасторкон даярдоо, белек тартуулоо, түрдүү оюн-зооктор ж.б. эмгекчи эл массасынын моралдык духун көтөрүп, эстетикалык көз карашты калыптандырып, алардын дүйнөгө болгон көз карашын кеңейтип, жаштарды тарбиялоодо зор орунга ээ болгон. Нооруз элдин руханий дүйнөсүн – достукту биримдикти, меймандостукту ж.б. эң мыкты адептүүлүк сапаттарын даназалаган.

Адабияттар:

1. Андреев М.С. По этнографии Ягноба Душанбе, 1970.
2. Байбосунов А. Донаучные представления кыргызов о природе. - Фрунзе, 1990.
3. Белоусов Я. Праздники старые и новые (некоторые философские аспекты проблемы празднования). – Алма-Ата, 1974.
3. Негмати А. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков. Душанбе -1989.
4. “Нооруз” / Билим булагы №7, 2008.
5. “Нооруз тарыхы” / Мурас № 1. 1992.

Рецензент: к.филос.н. Аблазов К.